

FOUCAULT VE HUKUK TARTIŞMALARINA KATKI: DİSPÖZİTİF OLARAK HUKUK – I

Umut KOLOŞ*

Michel Foucault’yu (1926-1984) hukuk felsefesi alanında tartışmanın gereği sorgulandığında, başka bir deyişle Foucault’nun hukuk felsefesiyle bağlantısının ne olabileceği düşünüldüğünde ilk önem taşıyan hususun, Foucault’nun iktidar üzerine söylediklerinden hareketle günümüzde hukukun hangi düzlemde yer aldığına ve işlevlerinin neler olduğuna değinmeye imkân tanınmasında yattığını ifade edebilirim.

Foucault’ya göre iktidar dendiğinde akla gelmesi gereken şey pek çok karmaşık insan ilişkisidir. Ona göre iktidar, insanlar arasında bir ilişkiler yığındır¹. İktidar dediğinde, iktidar ilişkilerini kısaltarak kullandığını ifade eder. Bu şekilde tanımlanan iktidar temel olarak üç unsuru haizdir. Öncelikle iktidar ilişkileri bireyler ya da gruplar arasındadır². İkinci olarak iktidar ilişkileri, bireylerin birbirlerinin eylemleri üzerinde eylemde bulunmaları olarak anlaşılmalıdır³. Üçüncü özellik ilk ikisinin bir sonucudur ve Foucault’ya göre iktidar, bireylerin ya da grupların, birbirlerinin eylemleri üzerinde eylemde bulunarak, birbirlerinin davranışlarını yönlendirmesi biçiminde anlaşılır⁴.

Foucault iktidarın analiz edilmesini iki temel tarihsellik üzerinde anlar. Gerçekten de, Foucault’yu ve Foucault’nun iktidar kavramlaştırmasını anlayabilmek, onun tarih anlayışından bahsetmekle mümkün olabilir. Foucault’ya göre klasik tarih anlayışları iki ana ekseninde yol almaktadır.

- Platonik tarih ve
- Aristotelesçi tarih.

Foucault kendi tarih anlayışını ise soybilimsel (jeneolojik) tarih olarak ortaya koyar. Bu tarih anlayışı ne Platonik tarih anlayışında olduğu gibi, kutsal ve yüce, mükemmel bir ideden bozulmaya dönük bir tarih anlayışdır ne de Aristotelesçi tarih anlayışında olduğu gibi, her şeyin zaman süreci ilerledikçe iyiye ve yetkinleşmeye doğru gittiğini varsayan bir

* Araş. Gör. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı Öğretim Elemanı (*kolos@istanbul.edu.tr*).

1 Michel Foucault, “The Confession of the Flesh”, **Power/Knowledge: Selected Interviews & Other Writings 1972-1977**, çev. Colin Gordon, Leo Marshall, John Mepham, Kate Soper, ed. Colin Gordon, New York, The Harvester Press, 1980, s.198.

2 Michel Foucault, “‘Omnes et Singulatim’: Siyasi Aklın Bir Eleştirisine Doğru”, çev. Osman Akınhay, **Seçme Yazılar:2 Özne ve İktidar**, yay. haz. Ferda Keskin, 2. bs., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2005, s.55.

3 Michel Foucault, “Özne ve İktidar”, çev. Osman Akınhay, **Seçme Yazılar:2 Özne ve İktidar**, yay. haz. Ferda Keskin, 2. bs., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2005, s.73.

4 Foucault, “Özne ve İktidar”, s.75.

tarikh anlayışdır. Foucault'nun soybilimsel tarikh anlayışının temel özellikleri olarak şunları ifade edebiliriz:

- Ne baştaki ne de sondaki bir yetkinlik kabul edilir.
- Süreksizlik,
- Kesintililik ve
- Bölük pörçük olma durumu söz konusudur.

Foucault'nun bu tarikh anlayışını anlamının önemli bir yolu sanat tarihinden ve özel olarak resim sanatı tarihinden bir örnekle gösterilebilir. Foucault modern dönem içinde yazmakta ve kendisini modern epistemenin içinde varsaymaktadır. Dolayısıyla iktidar kurgusunun temel karşılaştırma nesneleri modern öncesi dönem ve modern dönemdir. Foucault iktidar bakımından, modern öncesi dönemi klasik iktidar dönemi olarak adlandırır. Modern dönemde ise modern iktidar hâkimdir. Modern dönemdeki iktidarın karmaşık yapısı ön plandadır ve hukuk da bu karmaşıklıktan nasibini almaktadır. İki dönemi ve onlardan sonra modern dönemdeki iktidar yapılanması içinde hukukun dispositiv niteliğini ortaya koymak bakımından, konuyu farklı biçimde ele almanın bir yöntemi olabileceğini düşündüğüm sanat tarihine dair kısa bir parantez açılabilir. Burada resim sanatı üzerinde klasik dönem ve modern dönem olarak gerçekleştirilecek bir ayırım üzerinden gitmek uygun görünmektedir.

Klasik Dönem

“Son Akşam Yemeği”, Leonardo Da Vinci, 1495-1498.

Resmin Hikâyesi ve Özellikleri:

Resimde, İncil’de geçen bir hikâye anlatılmaktadır. İsa, ölümünden önce on iki havariyle birlikte son kez yemek yemektir. Bu yemek esnasında “Size doğrusunu söyleyeyim, sizden biri bana ihanet edecek”⁵ der. Havariler, İsa’nın bu sözünün ardından hararetle bir tartışmaya başlarlar. Bazıları birbirlerine kimi kastediyor diye sormakta bazıları ise, örneğin Petrus, İsa’ya yönelerek, bu sözüyle kimi amaçladığını sormaktadırlar. Resimde bazı havariler bu söz ardından kendilerinin ihanet eden olmadığını göstermek istercesine ellerini kaldırmış, bazıları ise ben mi dercesine elleriyle bedenlerini işaret etmektedir. İsa da, ihanete hem de kim tarafından uğrayacağını bilen bir liderin hüznüyle, kendisiyle birlikte aynı sahane ekmeğini batıran kimse, ihanet edenin de o olacağını söyler⁶. Bu kişi Yahuda’dır (Judas). Yahuda, İsa’ya, kendisi kastedip kastetmediğini sorar. İsa da, “Söylediğin gibidir”⁷, diyerek yanıtlar.

Da Vinci *Son Akşam Yemeği*’nde bu anı yaşatmıştır. Resme dikkatli bakıldığında havarilerin hepsinin üçerli kümeler hâlinde toplandığı görülmektedir⁸. Havarilerden yalnızca Yahuda İsa’yla birlikte aynı sahane elini yöneltmektedir. Da Vinci böylece Yahuda’yı işaret eder. Zaten bir başka havariyle ya da İsa ile herhangi bir iletişimde olmayan tek havari Yahuda’dır. Yahuda fark edildiğini anlayarak geriye doğru irkilmiş ve İsa’dan uzaklaşmıştır. Ancak sol eli hâlâ İsa ile aynı sahane yönelmeye devam etmektedir.

Teknik özellikleri bakımından resimde fark edilenler ise, İsa’nın ve havarilerin elbiselerinin kıvrımlarının netliği, masanın üstüne düşen ışık, figürlerdeki hacim ve cia simselliktir⁹. Yemeğin yendiği masanın arkasında yer alan ve dışarıya bakan üç göz teslis inancındaki üçlüyü simgelemektedir. Resimde herhangi bir karışıklığa mahal verilmemiştir. Resim tam bir düzen abidesidir. Bu arada, resimde esaslı biçimde ihtişam hâkimdir. İhtişamın içinde belli bir kesinlik ve düzen vardır. Resimde asıl hayranlık uyandıran şey ise İsa’nın ve havarilerinin somut, doğrudan ve net biçimde bir şeyler anlatıyor oluşudur. Ayrıca, resimden anlaşılının ne olduğu, çok bellidir.

⁵ Matta 26: 21.

⁶ Matta 26: 23.

⁷ Matta 26: 25.

⁸ Ernst H. Gombrich, *Sanatın Öyküsü*, çev. Bedrettin Cömert, İstanbul, Remzi Kitabevi Yayınları, 1980, s.226.

⁹ Gombrich, *Sanatın Öyküsü*, s.225.

Modern Dönem

“Bir Yüzün ve Bir Meyvelğin Kumsalda Görüntüsü”, Salvador Dali, 1938.

Resmin Özellikleri:

Dali'nin “Bir Yüzün ve Meyvelğin Kumsalda Görüntüsü” adlı yapıtını incelediğimizde, şunları görüyoruz: Resmin sağ üst köşesinde düşsel bir manzara sunan dalgalı bir koy ve tünelli bir dağ ve tasması deniz üzerinde olduğu düşünülebilecek bir demiryolu köprüsü olan bir köpeğin surati seçilmektedir; köpeğin gövdesinin orta kısmı, birkaç armut buğlururan ve gençten bir kız yüzüyle iç içe geçmiş bir yemiştir ve resimdeki ip ve örtü, öteki cisimlerin belirsizliğine karşın gayet belirgindir¹⁰. Figürlerde hacim ve cisimsellik, Da Vinci'nin eseriyle kıyasladığımızda, keskin ve net olmaktan son derece uzaktır. Resimde kesinlik ve düzen ile onlara eşlik eden bir ihtişâmdan bahsedilememektedir. Resimden anlaşılanın ne olduğunun belli olduğunu söylemek mümkün olamamaktadır.

Dali'nin resminde, tabloda yer alan figürlerin ne anlama geldiklerini bir kenara bırakalım, figürlerin kendilerinin ne olduğuna dair çoklukla bir belirsizlik hâkimdir. Figürlerin bazısının ne olduğunu anlamak mümkünken (örneğin ip, bir kızın yüzü, meyvelik), diğer çoğunun hangi nesneyi gösterdikleri belirsizdir. Daha ziyade bir rüyayı imgeliyormuş gibidir resim¹¹.

Resimler doğrultusunda Klasik Resim ile Modern Resmin genel özellikleri şöyle özetlenebilir:

¹⁰ Gombrich, *Sanatın Öyküsü*, s.471.

¹¹ Gombrich, *Sanatın Öyküsü*, s.472 vd.

Klasik Dönem	Modern Dönem
1. Resimde bir bütünlük ve makro bir yapı ön plandadır.	1. Bir bütünlük olmadığı gibi, bütünlük oluşturma kaygısı da yoktur. Parçalar ve mikro bölgeler ön plandadır.
2. Resimde oran, ahenk, uyum yani estetik gözetilmektedir.	2. Bir oran, ahenk ya da uyum görünmüyor. Başka deyişle, eserin sanat eseri olması için estetik olmasına gerek yoktur.
3. Kutsala yakın bir ihtişâm hâkimdir.	3. İhtişâm kaygısı yoktur.
4. Bir temsil vardır.	4. Doğrudan ve net biçimde bir temsil eden ve temsil edilen yok.
5. Temsilin varlığı dışında, temsil edenin temsil edileni olduğu gibi yansıttığı düşünülüyor: Temsil Epistemesi.	5. Temsil ilişkisi olmadığı için, tablodan anlaşılması gerekenin ne olduğu tablodan ve doğrudan doğruya anlaşılabilir.
6. Tablonun yapıcısı, ressam, tabloda Tanrıcılık oynuyor. Tabloyu ve tablodan anlaşılması gerekenin ne olduğunu o belirliyor.	6. Tablonun fiilen bir ressamı var elbette. Ancak, tabloyu yapmış olmak dışında, tablonun sahibi değil. Yani, tabloyu ve tablodan anlaşılması gerekenin ne olduğunu tablonun yapıcısı belirlemiyor.
7. Tabloda kuralı koyan, sanatçının kendisi ve sadece o'dur.	7. Kuralı koyan tek bir kişi yok. Tablodan ne anlaşılacağını, tabloya bakan belirler. Tabloya bakan ne kadar çok kişi varsa, tablonun o kadar anlamı ve sahibi vardır.

Bu parantezi kapattıktan sonra Foucault'nun klasik ve modern iktidar analizine, klasik iktidar kuramını temsilen Hobbes'un Leviathan'ı ile modern iktidar kuramları açısından Gramsci'nin, Machiavelli'den ödünç aldığı Kentor kullanılarak ve en kaba hatlarıyla deşginilebilir. Önce klasik iktidara dair Foucault'nun söylediklerinin neler olduğuna işaret edeceğim.

Klasik İktidar

Neden Leviathan? Foucault'nun modern öncesi iktidarın, Hobbes'un Leviathan'ında ifadesini bulduğunu belirttiğini düşünebiliriz¹². Leviathan, esas olarak Tevrat'ta geçen bir deniz canavarıdır.

Foucault'ya göre Leviathan'ın özellikleri şunlardır:

- Merkezi iktidar: Tıpkı *Son Akşam Yemeği*'nde olduğu gibi, İktidar yapısında bir bütünlük vardır. Kuralı tek bir kişi ya da grup koyar. Makro bir yapı ön plandadır.
- Yukarıdan aşağı iktidar: Krallık örneklerinde olduğu gibi, ihtişâmlı, kendini his-

¹² Umut Koloş, “Michel Foucault'nun İktidar Analizinde Hukukun Yerinin Belirlenmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012, s.237 vd.

settiren, yukarıdan aşağıya merkezi bir iktidar vardır. Kral, tablonun ressamı gibi Tanrıcılık oynar.

- Meşrulaştırma ve itaatin sağlanması: Kuralı tek kişi koyduğu gibi, kuralın muhatapları hep o tek kişinin uyruğudurlar. Oyun, kralın koyduğu kurala göre oynanır. Tıpkı Da Vinci'nin oyunun kurallarını belirlediği gibi.
- Negatif İktidar: Yasalar hep yasaklar ve iktidar bu yasakçı yasalar üzerinden işler. Kurala uymamanın cezası, ihtişâmlı prosedürlerle işleyen bir cezalandırmadır. Leviathan, onun timsalidir.
- Hukuk, bu negatifliğin diğer adıdır.

Modern İktidar

Neden Kentor? Kentor (*Centaurus*) aslında Foucault'nun kullanmadığı bir benzetme figürüdür. Kentor'u Gramsci'nin, Machiavelli'den ödünç alarak kullandığını görüyoruz. Ancak, Gramsci'nin yüklediği anlam, Foucault'nun modern iktidar kurgusunu anlamlandırabilmek için önemlidir. Kentor, yunan mitolojisinde yarı-insan yarı-at olan yaratıklara verilen genel addır ve kentorların bu görünimleri, iki farklı özelliğe göndermede bulunur: Bu yaratıklar hem insani hem de hayvani özellikleri bir arada bulunduran, yani, bir yandan kaba ve barbarken diğer yandan insanların eğitmeni olarak da görülebilmektedirler¹³. Kentor'un kaba, zor kullanan yanı ile eğitmen ve insanî tarafını Devlete karakter biçen Gramsci bu Devleti şöyle karakterize der: “zora başvurma ve rıza, otorite ve hegemonya, şiddet ve uygarlık...”¹⁴. Gramsci'nin önemi, modern devletlerin işleyişlerinde sadece zorun rol oynamadığını ve bundan başka faktörlerin, hegemonyacı unsurların olduğunu göstermesinden gelir. Aynı düzlemde olmasalar da Foucault, Gramsci'yle açılan ve Althusser ile devam eden bu izleğin “aykırı” bir takipçisi sayılabilir.

Foucault'ya göre modern iktidarın özellikleri, tabloları da hatırmızda tuttuğumuzda, kısaca şunlardır:

- İktidarın merkezsizliği: Tıpkı Dali'nin tablosunda resmin merkezi ve tek bir ifadesinin olmadığı gibi, iktidar da merkezsizdir, bütünlük yoktur. Her iktidar ilişkisinin kural koyucusu değişik kişiler olabilir. Mikro ilişkiler ağı ön plandadır¹⁵.
- Aşağıdan yukarı iktidar: Aşağıdaki mikro iktidar ilişkileri ön planda ve daha büyük önemde olduğu için devlet gibi makro yapılar iktidar olma olma özelliklerini aşağıdaki iktidar ilişkileri sayesinde sağlarlar¹⁶.

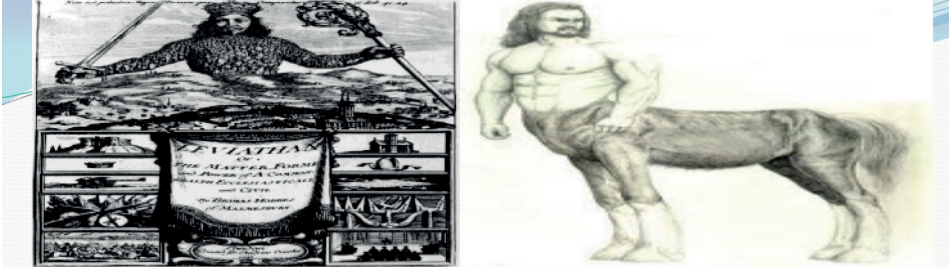
¹³ Yves Bonnefoy, *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü C-I*, çev. ve yay. haz. Levent Yılmaz, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2000, s.564-565

¹⁴ Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, çev. ve ed. Quintin Hoare, Geoffrey Nowell Smith, New York, International Publishers, 1971, s.170.

¹⁵ Michel Foucault, *Bilme İstenci – Cinselliğin Tarihi Birinci Kitap*, 3. bs., çev. Hülya Uğur Tannöver, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2010, s.72.

¹⁶ Foucault, *Bilme İstenci – Cinselliğin Tarihi Birinci Kitap*, s.73.

- Öznelleştirme ve norma uyma: Burada, katı ve itaat gerektiren kurallar değil ama uyulması gereken normlar vardır. Bu normlar, farklı söylem alanlarından gelir, bireyi kuşatır ve onu akıl hastası, suç eğilimli ya da anormal gibi öznelliklerin içinde yeniden ve yeniden kurarlar.
- Pozitif iktidar: İşte bu yüzden, modern iktidar negatif değil, pozitiftir. Yani iktidar hep bir şeyleri yasaklayan, yasaklara uymamanın ihtişâmla cezalandırıldığı değil, içten içe işleyen ve hakikat etkileriyle bireyleri özne kılan bir yapıdadır. Dolayısıyla iktidar, Leviathan canavarının temsil ettiği gibi hep yasaklayan ve cezalandıran bir yapıda değil, yarı insan yarı hayvan Kentor'da olduğu gibi bir yanıla hâlâ negatif yaptırımları devam ettiren ama asıl olarak yaşayan insanları merkeze alan bir yapıdadır.
- Hukuk bu pozitif iktidarın da içinde yer aldığı karmaşık yapının bir parçasıdır.

Klasik İktidar: Leviathan	Modern İktidar: Kentor
1. Merkezi iktidar	1. İktidarın merkezsizliği
2. Yukarıdan aşağı iktidar	2. Aşağıdan yukarı iktidar
3. Meşrulaştırma ve itaatin sağlanması	3. Öznelleştirme ve norma uyma
4. Negatif İktidar	4. Pozitif iktidar
5. Hukuk, bu negatifliğin diğer adıdır.	5. Hukuk, bu pozitif iktidarın da içinde yer aldığı karmaşık yapının bir parçasıdır.

Dispositif olarak hukuka açılan yer ise, modern dönem hukukunun, Foucault'ya göre, modern dönemin karmaşık, özneyi ve hakikati üreten dispoitifsel iktidar yapısının bir unsuru olmasından ileri gelir. Dispositifler, birbirinden farklı özellikleri olan yani heterojen nitelikteki unsurlar -ki, bu unsurlar arasında birinin diğerini mutlak ve egemen biçimde belirlemediği ve fakat sürekli biçimde birbirlerini etkiledikleri bir biçim söz konusudur-

arasındaki bağlar olarak anlaşılabilir¹⁷. Modern dönemin karmaşık ve mikro özellikteki çoklu iktidar ilişkilerinin analizi yapıldığında bu iktidar ilişkilerinin dispositifsel oluşumların bir parçası olduğu anlaşılır. Modern dönemin dispositiflerinin bir diğer önemli unsuru da hukuk olmaktadır. Dali'nin resmini hatırlayalım, orada birbiriyle ilintisiz görülen pek çok ayırık unsur, tablo zemininde bir araya gelmişlerdir. Modern dönemlerdeki iktidar ve yönetim pratikleri bakımından zemine göndermede bulunan bu tablonun Foucault'daki adı yönetimselliktir ve yönetimsellik dendiğinde yönetsel bir rasyonalite anlaşılmalıdır.

KAYNAKÇA

- *Bonnefoy, Yves: Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü C-I*, çev. ve yay. haz. Levent Yılmaz, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2000.
- *Foucault, Michel: Bilme İstenci – Cinselliğin Tarihi Birinci Kitap*, 3. bs., çev. Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2010.
- *Foucault, Michel: “Michel Foucault’nun Oyunu”, çev. Osman Akınhay, Seçme Yazılar:1 Entelektüelin Siyasi İşlevi*, yay. haz. Ferda Keskin, 2. bs., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2005, s.118-158.
- *Foucault, Michel: “’Omnes et Singulatim’: Siyasi Aklın Bir Eleştirisine Doğru”, çev. Osman Akınhay, Seçme Yazılar:2 Özne ve İktidar*, yay. haz. Ferda Keskin, 2. bs., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2005, s.25-57.
- *Foucault, Michel: “Özne ve İktidar”, çev. Osman Akınhay, Seçme Yazılar:2 Özne ve İktidar*, yay. haz. Ferda Keskin, 2. bs., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2005, s.57-82.
- *Foucault, Michel: “The Confession of the Flesh”, Power/Knowledge: Selected Interviews & Other Writings 1972-1977*, çev. Colin Gordon, Leo Marshall, John Mepham, Kate Soper, ed. Colin Gordon, New York, The Harvester Press, 1980, s.194-229.
- *Gramsci, Antonio: Selections from the Prison Notebooks*, çev. ve ed. Quintin Hoare, Geoffrey Nowell Smith, New York, International Publishers, 1971.
- *Gombrich, Ernst H.: Sanatın Öyküsü*, çev. Bedrettin Cömert, İstanbul, Remzi Kitabevi Yayınları, 1980.
- *Koloş, Umut: “Michel Foucault’nun İktidar Analizinde Hukukun Yerinin Belirlenmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012.

¹⁷ Michel Foucault, “Michel Foucault’nun Oyunu”, çev. Osman Akınhay, *Seçme Yazılar:1 Entelektüelin Siyasi İşlevi*, yay. haz. Ferda Keskin, 2. bs., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2005, s.119.